

14. Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності. – Луцьк: Вид-во Волин. держ. ун-ту, 1998. – 206 с.
15. Мухин А.М. Лингвистический анализ: Теоретические и методологические проблемы. – Л.: Наука, 1976. – 282 с.
16. Мухин А.М. Синтаксема как функциональная синтаксическая единица // Филологические науки. – 1961. – №3. – С. 53–65.
17. Мухин А.М. Синтаксемный анализ и проблемы уровней языка. – Л.: Наука, 1980. – 308 с.
18. Мухин А.М. Функциональный анализ синтаксических элементов (на материале древнеанглийского языка). – М.; Л.: Наука, 1964. – 292 с.
19. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М.Русанівський, О.О.Тараненко (співголови), М.П.Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
20. Чопик Я.М. Зони атрибутивності у структурі простого речення (семантика і засоби вираження): Автореф. дис. ... к. філол. н.: 10.02.02 / КДПУ ім. О.М.Горького. – К., 1991. – 22 с.
21. Шведова Н.Ю. К спорам о детерминантах (обстоятельственная и необстоятельная детерминация простого предложения) // Филологические науки. – 1973. – №5. – С. 66–77.
22. Шелемеха Г.М. Семантико-синтаксичні функції обставин місця у структурі простого речення: Автореф. дис. ... к. філол. н.: 10.02.01 / УДПУ ім.М.П.Драгоманова. – К., 1996. – 19 с.

Т.М.Фесенко

Полісемантизм сполучних засобів у поезиці Олени Шульги

Шульга Олена Василівна (1946–2004). Народилася в м.Прилуки. У 1965 р. вступила до Київського університету ім. Т.Шевченка на факультет журналістики, потім перевелась в інститут культури на факультет бібліотекознавства й бібліографії, який закінчила 1970 р. З того часу й працювала бібліотекарем у Прилуцькій дитячій музичній школі. У 1991 р. вийшла перша збірка віршів "Зелений листопад" (видавництво "Молодь"). У січні 1994 р. прийнята до Спільки письменників України. У 2001 р. побачила світ друга збірка поезій – "Дивна птаха".

Виявити транспозиційні можливості сполучних засобів складнопідрядного речення (далі – СПР) дозволяє поетичний дискурс поетеси з м.Прилуки, члена Спільки письменників України Олени Шульги, талант якої був давно помічений і поцінований прискіпливими літературними критиками. "Бо далеко не кожний з першого разу збагне досить-таки складний у мислительному й художньому планах світ Олени Василівни" [Передмова. С.Реп'ях, 4, с. 3]. Мабуть, через свою неординарність,

самобутність, "ускладнений багатством поетичної палітри, різноголоссям кольорів" [Передмова. С.Реп'ях, 4, с. 3] мистецький почерк Олену Шульгу називають "прилуцькою Лесею", бо вона така ж незламна, така ж завзята й заповзята у своїх творах, якою була Леся Українка. За життя поетеса випустила дві збірки – "Зелений листопад" (1991) і "Дивна птаха" (2001). Її творчість становить, на нашу думку, значний інтерес для дослідження мовних, зокрема синтаксичних явищ. Останній доробок Олени Шульги – збірка поезій "Дивна птаха" – був узятий нами для дослідження функціонування в різних типах СПР полісемантичних, "десемантизованих" сполучних засобів.

У СПР для поєднання частин та вираження семантичних відношень між ними використовуються, як відомо, сполучники та сполучні слова, тому для розмежування та опису видів СПР необхідно перш за все ретельно вивчити, дослідити сполучні засоби, які беруть участь у його організації. Оскільки значення сполучника релятивне, часто дублюється семантикою повнозначних слів, які входять до структури вислову, провідним слід вважати граматичне значення, яке виражає відношення сполучного засобу до певних груп або класів слів.

Процес поповнення фонду сполучникової системи СПР, що супроводжує диференціацію семантико-синтаксичних відношень, триває, тому уявляється закономірним існування перехідних одиниць. До них можна зарахувати сполучні засоби, які одночасно презентують себе як у ролі сполучників підрядності, так і в якості сполучників сурядності; уживаються в ролі часток і сполучних засобів СПР тощо. Важливо розрізняти власне сполучники та їх функціональні аналоги [5, с. 3]. У працях В.О.Белошапкової висувається поняття "асемантизовані сполучні засоби". Це сполучники та сполучні слова, які використовуються не у властивих їм значеннях, однак впливають на семантику і структуру речень, де вони функціонують [1, с. 87]. У концепції В.О.Белошапкової до цієї групи, зокрема, відносяться всі сполучники, які використовуються в реченнях з'ясувального типу.

За ступенем функціональної спеціалізації, тобто закріплення сполучника за певним типом семантико-синтаксичних відношень, підрядні сполучники української мови належать до слабо спеціалізованих [2, с. 44–45]. Це означає, що, крім первинної функції, за якою певні сполучники підрядності зараховуються до відповідного семантичного типу підрядних сполучників, вони можуть бути транспоновані в інші семантико-синтаксичні сфери, що є для них вторинними. Виразити один тип семантико-синтаксичних відношень здатні, наприклад, причинові сполучники: *Під*

дійницю поставлю я / мідний мережаний ківшик / І нап'юся мерщій, / бо ще злиже смачноту Рябка [4, с. 67]; Ілюзорний Везувій, він навіть на цвинтарі ночі / Сяє тільки тому, що і в найбезпросвітнішу мить / За осліпленим обрієм плазма вирує й клекоче [4, с. 67]. Закріплення таких сполучників за одним типом семантико-синтаксичного відношення дозволяє кваліфікувати їх як сполучники високого ступеня функціональної спеціалізації [2, с. 44–45], тобто як моносемантичні.

К.Городенська виділяє ще дві групи сполучників, "які не виявляють такої послідовності в реалізації типової для них семантико-синтаксичної функції, оскільки один-два сполучники виходять за межі функціональної сфери свого семантичного типу" або "становлять поліфункціональні семантичні типи сполучників, тобто ті типи, усі сполучники яких, крім своєї первинної семантико-синтаксичної функції, виконують ширше чи вужче коло вторинних, або транспозиційних, семантико-синтаксичних функцій" [2, с. 45–46]. Так, зокрема, до таких сполучників можна віднести допустовий хоч/хоча, який, крім вираження допустових семантико-синтаксичних відношень між підрядною і головною частинами в СПР, має також функцію виразника протиставних семантико-синтаксичних відношень між частинами складносурядних речень (далі – ССР) чи при однорідних членах речення. Порівняймо: Хоч встигли сопрано й альти / З базарної школи вокалу / Майстрів на чім світ проклясти, – / Світліше від того не стало [4, с. 6] (хоч – допустовий сполучник); А у вікна – відмінна точка зору: / Воно затято твердить, що повинні / у темряві глухий хоч зорі дальні, / Хоч проблиски, слабкі й поодинокі, / Розвіювати дивну летаргію... [4, с. 14] – хоч...хоч – сурядний розділовий повторюваний сполучник при однорідних членах речення.

Те ж саме можна говорити про поснювально-ототожнювальні сполучники, зокрема чи, для якого функціонування в ролі сполучника підрядності – вторинна функція, бо він належить до групи сполучників, що служать засобами вираження розділових семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами ССР чи при однорідних членах речення. Суперечливим є й статус цього слова в безсполучниковому складному реченні. У конструкції *Лиш засіб, потім сходячи кривавим, / В натхнення незнищеного пита, / Чи виправдає, виламавши з правил, / Його, бодай, як виняток, мета?* [4, с. 36] слово чи використовується як сполучник у СПР з підрядною з'ясувальною частиною. А в реченні *Хай мить, наставши, відповість сама: / Ховає пруг пожежі шал жорстокий / Чи сонця скип на плечах підійма* [4, с. 19]. Це ж саме слово використовується як розділовий сполучник при однорідних членах речення.

Полісемія як мовне явище передбачає наявність у семантичній структурі мовної одиниці двох і більше значень, тобто віднесеність її до двох чи більше об'єктів позначення [3, с. 502]. Цю здатність виявляють займенники та прислівники **що, який, де**, які можуть вживатися як сполучне слово в СПР з підрядною присустановитивно-атрибутивною, чи поєднувати предикативні частини в СПР з підрядними з'ясувальними, місця. Дослідимо вживання слова **що** в оформленні поетичної строфи як СПР. У конструкціях *Згубили пласт, **що** ждав на дні / Нащадків в прихистку природи, / Нітратні супертрудодні та радіоактивні води* [4, с. 54] та *Завієся й там поет багрянolistий, / **Що** всю весну талантом затія* [4, с. 84] предикативні частини поєднуються за допомогою сполучного слова **що**, яке вживається в СПР з підрядною присустановитивно-атрибутивною частиною. А вже в СПР *Прошу пробачення уклінно, / **Що** народилась восени* [4, с. 65] та *Поверховість, пишаючись павою, / Не з шкільних годівничок знає, / **Що** між темною кров'ю й яскравою / В кожнім серці перетинка є* [4, с. 49] підрядні частини є з'ясувальними, а слово **що** виконує функцію не сполучного слова, а сполучника. Те саме можна говорити про транспозиційні можливості займенника **який**. У ролі сполучного слова він виступає в СПР з підрядними присустановитивно-атрибутивними: *Якраз без витрибеньок емоційних / Сталевий досвід різака й свердла / Поштову скриньку різав енергійно, / **Яку** вона так ревно берегла* [4, с. 115]; у цій же ролі, але в СПР з підрядною з'ясувальною: *Втям, **по якій** драбині йдеши* [4, с. 7]. Тенденції до передачі кількох значень має прислівник займенникового походження **де**, який використовується як сполучне слово. Зокрема, якщо в головній частині СПР є означувані слова, виражені іменниками з просторовим або часовим значенням, то це сполучне слово використовується для поєднання предикативних частин у СПР з підрядними атрибутивними: *В кімнаті, **де** повно людей, / Електрика згасла раптово* [4, с. 6]; *Вража й тепер стрімкий світанок старту / **Де** українці – дужі й молоді – / Підборами завязаного азарту / Із вибриком вдаряють по біді* [4, с. 34]. Цей самий сполучний засіб можна побачити у СПР з підрядною з'ясувальною частиною, яка в головній пояснює дієслово-присудок, що має значення розумових, мислительних процесів тощо. Наприклад: *Ба – стіл заваливши цвілими скибками, / Шукають, де ще відкусить* [4, с. 24].

Схильність до синтаксичної багатозначності демонструє сполучник **щоб**, який традиційно використовують для поєднання предикативних частин у СПР з підрядними мети: *Спокійно, без фіглярства й пантоміми, / Втоптавши в прах пишноти багрянлиць, / Грудьми дерева зустрічають*

зиму, / **Щоб** перевірити себе на міць [4, с. 57]; Де взяв снаги до крапки
всохлий нулик, / **Щоб** вибратися з приниження діри? [4, с. 82]. У конструк-
ціях, де підрядна частина пояснює дієслово-присудок із характерним
значенням бажаності, мислительних процесів тощо, цей сполучник
використовується як з'ясувальний: То й запрагнеш, **щоб** глибинна сила /
Нації застиглий перегній / горотворчим поштовхом струсила / І вер-
шини народила в ній [4, с. 32]; у конструкції: Міністерство освіти спу-
стило державний наказ, / **Щоб** якраз в переддень листопадно-іржавого
свята / Терміново і масами, цілими класами враз / Жовтенят в козачки
надурочисто переприйняти [4, с. 25] цей сполучний засіб використову-
ється для приєднання підрядної з'ясувальної частини, що має супровідне
значення мети, яке впливає із семантики слова "наказ": наказувати для
чого? Така багатозначність виникає внаслідок здатності відносно обме-
женої кількості мовних одиниць до позначення нескінченних можливостей
мовного багатства світу.

До цього ж висновку можна прийти, прослідкувавши за особливістю
вживання відзайменникового прислівника **як** у ролі сполучного засобу в
СПР як нерозчленованої, так і розчленованої структури. Як сполучник у
СПР з підрядною часу він використовується у конструкції: Блискавок в
пустих очах "Пророків" / Люди не розгледіли здаля, / **Як** здригалась від
залізних кроків / Громом попереджена земля [4, с. 75]. У ролі сполучного
засобу (сполучника) позиціонує себе це слово в СПР з підрядною
з'ясувальною частиною: Помічаю, **як** в сутінках крадеш / З куцих днів моїх
світлі хвилини, / Та приймаю, смакуючи раді, / З рук твоїх зіркоту
горобини [4, с. 97]. Таку ж функцію виконує і в СПР з підрядними умови: У
сховах не виявить краму / Бодай найретельніший трус, / **Як** ще раз
торгуючих з храму / Не вижене вчасно Ісус [4, с. 40] чи підрядними
порівняльними: Обжившись у наметі безнадії, / На зрона мрій розсотав-
ши завали, / Рясний бузок у кетягах завії / Красується – **як** навесні
бувало [4, с. 109].

СПР часу, виступаючи одним із часткових засобів вираження загаль-
ної категорії темпоральності, мають виразно окреслені показники гра-
матичної структури, одними із яких є спеціальні сполучники та сполучні
слова, до яких належать сполучники недиференційованих значень (**коли,**
як) та семантичні сполучники (**до тих пір як, з тих пір як, після того**
як, як тільки). Поезії О.Шульги дозволяють дослідити полісемантичні
властивості слова **коли**, яке може, окрім темпоральних відношень, вира-
жати й відношення умови. Порівняймо: З нічного світу разом спала
позолота, / **Коли** з'явивсь на небі чесний молодик [4, с. 52] та СПР **Коли**

несхильність лантухом досади / Пригне – то вже й козі стрибати зась? [4, с. 89]. У першій конструкції **коли** як сполучний засіб використовується для поєднання предикативних частин СПР з підрядною часовою, а в другому СПР приєднує до головної підрядну частину умови і є синонімічним семантичному сполучнику цього виду СПР **якщо**. Такі багатозначні смислові відношення, які виражаються простими за будовою сполучниками, дозволяють відтворювати об'ємність думки, різні рівні розуміння явищ дійсності.

Ще О.Потебня, досліджуючи філософію мови, наголошував, що мистецтво, як і слово, виникає не для образного виразу готової думки, а засіб творення нової. Як за допомогою слова не можна передати іншому своїй думки, а можна тільки пробудити в ньому його власну, так не можна повідомити її у творі мистецтва, і тому зміст завершеного твору розвивається не в мистецтві, а в тих, хто його розуміє, хоча й виникає твір як акт самоусвідомлення його творця. Тому полісемантичність значень на різних мовних рівнях становить специфіку поетичної мови, що переконливо доводить фрагментарний аналіз лише однієї збірки Олени Шульги, у якій вона вповні використала широкі транспозиційні можливості сполучних засобів.

Полісемія – органічна властивість людської, природної мови, яка свідчить як про хід і характер мовного освоєння дійсності, про схильність мови і мовлення до економної систематизації, так і про тенденції до позначення нескінченного світу відносно обмеженою кількістю матеріальних мовних оболонок.

Література

1. Белошаркова В.А. Современный русский язык: Синтаксис. – М.: Высшая школа, 1977. – 248 с.
2. Городенська К.Г. Сполучникова спеціалізована й транспозиційна реалізація семантико-синтаксичних відношень у складнопідрядних реченнях // Актуальні проблеми синтаксису: Мат-ли Міжнародної наук. конф. / Укл.: Н.Гуйванюк (наук. ред.) та ін. – Чернівці: Рута, 2006. – 312 с.
3. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
4. Шульга О.В. Дивна птаха. Поезії. – КП Редакція журналу "Дім. Сад. Город", 2001. – 149 с.
5. Ясакова Н.Ю. Граматична семантика аналітичних сполучників підрядності в структурі складного речення: Автореф. дис. ... к. філол. н.: 10.02.01 / Київ. нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова, 2001. – К., 2001. – 20 с.